

Huilen, schrikken, lachen, kortom, meereizen met de ander

De meerwaarde van levensverhalen binnen sociaal-wetenschappelijk onderzoek

In juni 1988 ben ik als politieke vluchteling uit Iran in Nederland terechtgekomen. Ik moest mijn land van herkomst verlaten vanwege mijn politieke betrokkenheid in een marxistisch-leninistische organisatie tijdens de Iraanse revolutie van 1979. Eenmaal in Nederland heb ik de studie culturele antropologie afgerond en in 1995 ben ik begonnen met een onderzoek naar Iraanse vrouwelijke ballingen in Nederland en de Verenigde Staten. Dit onderzoek had twee ingewikkelde methodologische problemen. Ten eerste had ik als activiste in ballingschap veel gemeen met de vrouwen met wie ik in het kader van mijn onderzoek sprak. Vanwege dit gemeenschappelijke verleden kreeg de methode van participerende observatie een heel pregnant karakter. De grens tussen betrokkenheid en afstand verschoof voortdurend. Ik was zo betrokken bij mijn onderwerp dat ik de grens tussen *insider* en *outsider* steeds moest verleggen. Om daar rekenschap over af te leggen, leek het me het beste om mijn positie als onderzoeker en activiste niet te verdoezelen maar juist zo zichtbaar mogelijk vorm te geven (zie Ghorashi 1997; 1999; 2002). Binnen dit spanningsveld was ik in dit onderzoek, als het ware, niet alleen in gesprek met mijn landgenoten maar ook met mijn lotgenoten.

In de tweede plaats hebben mijn persoonlijke ervaringen als asielzoeker me een zekere afschuw bezorgd van al te snelle, al te doelgerichte, veel te korte interviews. In deze jaren werd ik vaak geconfronteerd met het feit dat ik als nummer of dossier werd behandeld. Ik werd afgerekend op een zin die ik net verkeerd had geformuleerd of op mijn houding die net niet passend gevonden werd voor een asielzoeker. Er was geen tijd om mij te vragen hoe het voelt als je opeens Nederland binnenkomt en van honderden mensen het advies krijgt wat je wel en niet tijdens het interview met de IND mag zeggen. Dan zit je opeens daar. Tegenover jou zit de wantrouwige ambtenaar die zo snel mogelijk DE ZAAK wil afronden en de tolk die met onbegrip naar je staart en jouw

gepassioneerde verhaal op ongeïnteresseerde toon vertaalt. Door deze ervaring wist ik zeker dat zowel ik als de vrouwen die met deze procedures te maken hebben gehad een afkeer hebben gekregen van interviewers die hun verhalen reduceren tot nummers.

Ik zou in mijn onderzoek met twee belangrijke aspecten rekening moeten houden: betrokkenheid en tijd. Ik was zeer betrokken met de verhalen van de vrouwen van dit onderzoek omdat de verhalen gingen over een verleden dat ook gedeeltelijk mijn eigen verleden was. Het aspect van tijd was belangrijk, niet alleen vanwege het chronologische aspect van de verhalen maar ook in die zin dat er per interview genoeg tijd moest zijn om alle verhalen te horen. Zodat de vrouwen het gevoel kregen dat ze alle ruimte en tijd hadden om over hun leven te vertellen.

Daarom heb ik voor mijn onderzoek de voorkeur gegeven aan levensverhalen. Met als methode daarnaast een duidelijk zichtbare onderzoeker. Het was pas aan het einde van het onderzoek dat ik beseftte wat de werkelijke meerwaarde van levensverhalen als methode was geweest voor mijn onderzoek. In dit artikel zal ik eerst een deel van de resultaten van mijn onderzoek presenteren en vervolgens laten zien hoe onmisbaar deze methode is geweest om tot deze resultaten te komen.

Iraanse vrouwen en de revolutie van 1979

Voor mijn onderzoek heb ik geluisterd naar de levensverhalen van Iraanse vrouwen die in marxistisch-leninistische organisaties deel hebben genomen aan de Iraanse revolutie van 1979. Tussen 1979 en 1981 was er in Iran sprake van een relatief machtsvacuüm waardoor politieke activiteiten van diverse politieke groepen mogelijk waren. Na 1981 kwam daaraan een einde toen de radicale islamieten onder leiding van Khomeini de macht kregen. Na die tijd werd de politieke oppositie hard aangepakt. Daarnaast verslechterde kort na de revolutie de positie van vrouwen ernstig. Niet alleen werd streng islamitische kleding verplicht gesteld, maar ook werd de Gezinswet (*Family Protection Law*) uit de vorige periode ingetrokken. Deze Gezinswet verschaftte vrouwen enige bescherming in het gezin. Vrouwen hadden het dan ook dubbel zwaar, zowel vanwege hun linkse politieke achtergrond als vanwege hun vrouw-zijn.

Als gevolg van de politieke omwentelingen in Iran werden de vrouwen van mijn onderzoek als het ware ballingen in eigen land. Aanvankelijk hadden ze vrijheid gevoeld, mochten ze meedoen en meedenken in het publieke domein. Maar het duurde niet lang voordat ze geconfronteerd werden met geweld tegen

hen en hun dierbaren. Ze hebben veel gruwelijkheden meegemaakt. Sommigen werden gearresteerd, anderen leefden in de constante angst om opgepakt te worden. Zoals zij zelf zeggen, hebben ze in een korte periode een intensieve les gehad in het leven: ze hebben in twee jaar tijd 'zowel het paradijs als de hel meegemaakt'. Binnen twee jaar veranderden hoop en vreugde in wanhoop en angst. Kortom, deze vrouwen werden thuisloos in hun thuis. Ze moesten Iran verlaten en gingen naar Nederland of de vs. In het nieuwe land wachtten hun nieuwe uitdagingen en ze gingen daar op uiteenlopende wijzen mee om.

De invloed van de nieuwe context

Er waren duidelijke eigenschappen waardoor de vrouwen van dit onderzoek zich onderscheidten van andere Iraanse vrouwen en Iraniërs in het algemeen voordat ze zich in het nieuwe land vestigden. De ervaringen tijdens de jaren van vrijheid en ook de jaren van onderdrukking die daarop volgden, hadden het leven van deze vrouwen drastisch veranderd. Ten eerste zijn deze vrouwen, door de revolutionaire training van die jaren van politieke activisme, vechters geworden. Zij hebben geleerd om niets te verwachten zonder ervoor te vechten. Deze vechtersmentaliteit is een belangrijke drijfveer geweest van deze vrouwen om zich in een nieuw land te vestigen en zich daar te bewijzen. Ten tweede hebben deze vrouwen ooit hoge idealen gehad, waardoor ze niet tevreden kunnen zijn met een 'gewoon leven'. Ze hebben in Iran hun leven op het spel gezet voor hun idealen. Nu willen ze in elk geval deze oude of soms nieuwe idealen als leidraad in hun leven hebben. De meesten zijn betrokken bij rechten van vrouwen of mensenrechten in het algemeen. Deze vrouwen hebben ook in hun nieuwe land een sterke maatschappelijke betrokkenheid. Ten derde speelt het socialistische geloof in internationalisme een belangrijke rol. Deze vrouwen zijn jarenlang getraind om internationaal te zijn en zich te verzetten tegen nationalistische ideeën. Dat bleef ook van essentieel belang toen deze vrouwen in hun nieuwe land kwamen. Ze hadden geen nationalistische houding ten opzichte van Iran. Zij waren al internationalistisch georiënteerd voordat ze zich in ballingschap begaven. Ten vierde is er de invloed van hun revolutionaire training op het punt van zelfkritiek. Door vele zelfkritieksessies zijn deze vrouwen getraind om hun eigen standpunten steeds te bekritisieren en te relativeren. Deze methode van toen was er vooral op gericht om het belang van het individu ondergeschikt te maken aan het belang van het collectief. Toch heeft deze training nog altijd het effect dat deze vrouwen in het nieuwe land in staat zijn hun achtergrond steeds te relativeren.

Uit mijn onderzoek is gebleken dat dit politieke verleden zeer belangrijk is geweest voor de manier waarop ze in hun nieuwe land vorm geven aan hun leven. Van essentieel belang echter bleken de verschillen tussen Nederland en de vs op de wijze waarop deze vrouwen in het leven staan. De invloed van de context is dan ook het voornaamste uitgangspunt van dit onderzoek geweest. Ik heb in totaal zestien maanden veldwerk verricht in Nederland en de vs, waarbij in elk land de levensverhalen van twintig vrouwen werden opgetekend. Het onderzoek in Nederland was vooral geconcentreerd in de Randstad, met name Amsterdam, en in de vs in Californië, met name Los Angeles.

Ik heb met vrouwen gesproken met verschillende sociale en economische achtergronden. Wat ze gemeen hadden was dat ze tijdens de Iraanse revolutie van 1979 actief zijn geweest binnen linkse organisaties in Iran. Ze waren niet jonger dan vijftien jaar tijdens de revolutie van 1979 en ze hadden Iran voor 1989 verlaten. Mijn reden om voor 1989 te kiezen was dat vrouwen lang genoeg in het nieuwe land hadden gewoond om over hun nieuwe leven te kunnen spreken. Sommige van deze vrouwen hadden in Iran een of twee jaar universitaire opleiding, anderen hadden een middelbareschooldiploma. Bijna geen van de vrouwen had een afgeronde academische opleiding vanwege de revolutie: de universiteiten werden gesloten. Na de heropening van de universiteiten mochten de meeste van de vrouwen niet, of niet meer terug, naar de universiteit vanwege hun politieke achtergrond.

Eenmaal in het nieuwe land begonnen deze vrouwen vol energie en kracht met de nieuwe taal en een nieuwe studie. De meesten van hen zijn in staat geweest een hogere opleiding in korte tijd af te ronden. Allen zijn ze er in geslaagd om in meerdere of mindere mate hun plek in de nieuwe samenleving te vinden. Maar is hun investering toereikend geweest om zich thuis te voelen in het nieuwe land? Het antwoord hierop luidt gedeeltelijk: nee. Vrouwen met een relatief overeenkomstig verleden positioneren zich volkomen verschillend in Nederland en in de vs. Hun verhalen over het verleden tonen veel gemeenschappelijkheden, maar wanneer zij over hun leven in het heden praten, over hun thuisgevoel en over de toekomst, dan worden de verschillen tussen de twee landen zichtbaar. Ondanks hun verworvenheden voelen de vrouwen in Nederland zich vervreemd en als 'de ander', als een vreemdeling, behandeld. Deze vrouwen zijn bang voor de toekomst; waar zullen ze terechtkomen? 'Wij zullen toch nooit hier een plek kunnen vinden, maar is er nog een plek voor ons in Iran?' Hun gevoel van vervreemding in Nederland heeft niet te maken met het feit dat ze geen deel uitmaken van de samenleving. Het tegendeel is waar: ze spreken de taal en nemen actief deel aan de Nederlandse samenleving. Maar ze voelen zich niet thuis in Nederland en ze zijn bang voor de toekomst.

In Los Angeles hebben de vrouwen net zo actief deelgenomen aan de nieuwe samenleving als de vrouwen in Nederland. Interessant genoeg zijn deze vrouwen echter in staat de vruchten van hun verworvenheden te plukken. Ze voelen zich thuis in Los Angeles en zijn niet bang voor de toekomst: 'Als ik nu na tien jaar zoveel heb kunnen bereiken, dan kan ik in twintig jaar nog meer. Waarom zou ik bang zijn voor de toekomst?' Waarom verschillen de verhalen van deze vrouwen zo van hun lotgenoten in Nederland? Zijn Nederlanders racistischer dan Amerikanen? Biedt de Amerikaanse staat meer zekerheden dan de Nederlandse? Het antwoord op beide vragen is nee. De oorzaak van deze verschillen moet gezocht worden in een combinatie van diverse factoren; daarin spelen met name mee de geschiedenis van migratie, de structuur en de levenswijze van de betreffende samenleving, de vertogen over migratie en nationale identiteit. Deze factoren dragen bij aan de manieren waarop identiteiten zijn geconstrueerd en levensverhalen verteld. Vanwege de beperkte ruimte van dit artikel verwijs ik de nieuwsgierige lezer voor een meer gedetailleerde beschrijving van deze factoren naar mijn boek (Ghorashi 2002).

Waarom het levensverhaal als methode?

Het levensverhaal als methode was essentieel voor dit onderzoek om verschillende redenen. In het onderzoek stonden zowel de ervaringen van het verleden als politiek activist als de verhalen van het heden als balling centraal. De enige methode waarop ik deze historische dimensie in het onderzoek recht kon doen was het levensverhaal. Wanneer het begrip identiteit niet als een statisch gegeven maar als een proces gezien wordt, is het werken met levensverhalen een van de weinige methodes die deze procesmatigheid kan omvatten. Een identiteit is geen afgerond geheel dat als bagage meedragen wordt, maar is veranderlijk, ambigu, doorgaans ongrijpbaar en kan in nieuwe contexten nieuwe vormen krijgen. Toch betekent dit niet dat identiteit constant verandert: ondanks het feit dat identiteit een proces van 'worden' is, is er ook een zekere mate van continuïteit. De ervaringen van het verleden bepalen vaak de (on)bewuste voorkeuren van mensen in de keuzes die ze maken. Deze keuzes krijgen echter nieuwe vormen wanneer iemand in aanraking komt met nieuwe, vaak onbekende mogelijkheden. Daarom is het voor mijn onderzoek van belang geweest om identiteit te zien als een proces dat op het kruispunt van ervaringen van het verleden en het heden steeds nieuwe vormen krijgt. Giddens (1991) ziet identiteit als 'narrative of the self'. Fischer-Rosenthal (1995) benadrukt dit narratieve karakter met zijn voorstel om het begrip identiteit te vervangen door het woord biografie. De manier waarop

deze auteurs identiteit benaderen spreekt me zeer aan. Om zicht te krijgen op deze elementen van het verleden en heden in een narratieve vorm, bleek het verzamelen van levensverhalen zeer van belang voor het onderzoek.

Daarnaast zijn de levensverhalen vooral geschikt om onderzoek te doen onder gemarginaliseerde groepen, die meer ruimte nodig hebben om zich uit te drukken. Voor vrouwen bijvoorbeeld is deze methode zeer geschikt omdat ze de tijd en de ruimte krijgen om in een dialoog hun gevoelens te uiten (Anderson & Jack 1991; Ardener 1975). Gedurende het proces van de interviews komt er een dialogische, interactieve situatie tot stand waarbinnen zowel de verteller als de onderzoeker opgenomen worden. Deze situatie maakt de bekende hiërarchische verhouding in elk interview minder zichtbaar, soms zelfs minder aanwezig (Corradi 1991).

Bovendien is er door deze methode ruimte voor bezinning op het verleden. Het onderzoek ging over de vrouwen met trauma's uit hun verleden. Zij wilden liever hun verleden vergeten en er niet aan herinnerd worden. Met dit onderzoek ging het dus om een zeer gevoelig onderwerp. Deze vrouwen hebben ontzettend veel meegemaakt tijdens de jaren van onderdrukking. De herinneringen waren vaak te pijnlijk om ze helemaal terug te halen. Daarom waren er vele momenten van stilte, van verdriet, van huilen, van koude handen tijdens de interviews. Tijdens het vertellen over het verleden waren er momenten dat er geen woorden bestonden om het gevoel te beschrijven. Momenten werden bevroren in de tijd. Daarom waren stiltes of heel even ergens naar staren de enige manieren om de onmacht te tonen om de gevoelens van toen te beschrijven. De lengte van de interviews en het feit dat iemand de tijd kan nemen om stil te zijn, zijn heel belangrijk wanneer het erom gaat recht te doen aan pijnlijke herinneringen.

Ochberg (1994) gaat nog een stap verder door te beweren dat de levensverhalen zelfs identiteiten construeren. Toen ik voor het eerste deze zin las kon ik mij niet zo goed voorstellen hoe. Maar aan het einde van het onderzoek merkte ik dat de verhalen die de vrouwen mij vertelden en de stukken die ik op basis van hun verhalen op papier had gezet, onze identiteiten hadden veranderd. Sommige van hen werden door het vertellen van hun levensverhaal niet alleen geconfronteerd met een verleden dat zij wilden vergeten; ze konden eindelijk dit verleden in het heden een plaats geven. Bovendien ontdekten ze dat wat ze meegemaakt hebben ook anderen is overkomen. Hun pijn is een gezamenlijke pijn, de pijn van een generatie. Op deze wijze werd de pijn niet minder, maar de persoon die het meegemaakt had voelt zich sterker in het besef dat het gaat om een collectief verhaal, een verhaal van een generatie. Door de verhalen van anderen begon mijn verleden ook weer te herleven. Ik kreeg veel nachtmerries

omdat het verleden, ondanks het feit dat ik mijn best had gedaan om het te vergeten, weer begon te leven. Toch bood mijn confrontatie met het verleden mij de kans om een nieuwe verhouding met de herinneringen op te bouwen.

De ervaring van ballingschap

De vrouwen die ik interviewde hebben me veel verteld zowel over hun verworvenheden als over hun teleurstellingen in het nieuwe land. In beide landen is de inzet van deze vrouwen groot geweest en hebben ze in korte tijd veel bereikt. Toch voelen de vrouwen in Nederland zich als 'de ander' behandeld. Ze hebben moeite met de negatieve beelden die in Nederland bestaan over 'de buitenlanders' in het algemeen en over vrouwen uit het Midden-Oosten in het bijzonder. Aan de ene kant wordt van ze verwacht dat ze zich integreren; aan de andere kant krijgen ze er steeds mee te maken dat zij buitenlander zijn en dus niet geheel welkom in dit land. De negatieve vertogen over migranten en vluchtelingen maken dit persoonlijke gevoel alleen maar sterker. Het gevoel van niet erbij te kunnen horen draagt ertoe bij dat ze zich niet thuis voelen in Nederland. Ze gaan vervolgens op zoek naar een plaats waar ze er wel bij kunnen horen: Iran. Zo draagt het gevoel een vreemde te zijn in het nieuwe land ertoe bij dat een selectieve reconstructie tot stand komt van het verleden om op die manier een, zij het imaginair, thuis te scheppen. Het is dit 'Iran of their mind' waarin deze vrouwen zich thuis willen en kunnen voelen. Toch zijn deze vrouwen zich ervan bewust dat dit geen reëel beeld is omdat ze weten dat het Iran dat ze ooit kenden, niet meer bestaat. Bovendien is het Iran dat ze als thuis willen hebben, tevens het Iran waarin ze thuisloos zijn geworden. Het proces van ontworteling in Nederland heeft dan ook twee ingrijpende gevolgen voor het leven van deze vrouwen. Enerzijds blijft het verleden te zeer aanwezig door een constante reconstructie, en door deze aanwezigheid kunnen de trauma's niet losgelaten worden. Anderzijds wordt het leven van deze vrouwen onzeker door een gespleten situatie: in het land waar ze wonen voelen ze zich niet thuis en het land waar ze willen wonen bestaat niet meer. Dit gevoel van gespletenheid veroorzaakt voor hen onzekerheden die gevolgen hebben voor hun toekomstverwachtingen.

De verhalen van vrouwen in de vs tonen een ander beeld. Zij voelen zich thuis in de nieuwe context, onder meer omdat ze zich niet als 'de ander' behandeld voelen. Daarbij spelen verschillende factoren een rol. Ten eerste hebben deze vrouwen in Los Angeles twee sociale ruimtes waarbinnen ze kunnen verkeren, namelijk de Iraanse en de Amerikaanse. Er is een grote

Iraanse gemeenschap in Los Angeles en er worden tal van collectieve sociale en culturele bijeenkomsten georganiseerd. Ten tweede worden er vanwege de vele Iraanse activiteiten die daar plaatsvinden elementen van het verleden gereproduceerd. Deze talrijke Iraanse activiteiten kunnen bijdragen aan het verminderen van nostalgische gevoelens over het verleden en aan het versterken van het thuisgevoel in Los Angeles. Ten derde wordt het gevoel 'erbij te horen' gestimuleerd doordat Californië een sterk op migranten georiënteerd deel van de vs is. Vrouwen worden niet op hun anders zijn aangesproken omdat de meerderheid van de mensen in Los Angeles anders is. Verder zijn ze, omdat ze zich in Los Angeles thuis voelen, ook in staat om een positief beeld over de toekomst te ontwikkelen.

Vrouwen in beide landen zijn op het eerste gezicht zeer succesvol. Zowel in Nederland als in de vs zijn ze in staat geweest een nieuw leven te beginnen. Tijdens het vertellen van hun verhalen in het nieuwe land waren ze vol enthousiasme. Ze vertelden me hoe ze zich binnen korte tijd de nieuwe taal eigen hebben gemaakt en hoe ze in een hoog tempo hun studie hebben afgerond. Ik begon de interviews in Nederland en was ontzettend verrast hoe deze vrouwen het leren kennen van een nieuw land en het studeren in een vreemde taal met vele andere persoonlijke problemen wisten te combineren. Ondanks vele problemen, zoals negatieve beslissingen op hun asielaanvragen, echtelijke ruzies en echtscheidingen, of goede maar toch tijdrovende gebeurtenissen zoals bevalling of familiebezoek uit Iran voor een of twee maanden, waren deze vrouwen erin geslaagd zelfs eerder dan hun Nederlandse medestudenten hun studie af te ronden. Super actief zijn in het dagelijkse leven was het eerste dat mij in de verhalen opviel. Hun leven kon ik in die tijd alleen begrijpen door een metafoer te gebruiken. Hun levens hadden veel weg van het beklimmen van een berg.

Bergbeklimmen was een essentieel deel van de politieke voorbereiding tijdens de jaren van revolutie in Iran. Daarom verwezen de meeste vrouwen in hun verhaal hiernaar als een belangrijke factor die bijgedragen heeft aan de vorming van hun politieke identiteit in het revolutionaire Iran van eind jaren 1980. Bergbeklimmen vormde een van de vaste rituelen van het politiek actief zijn. De linkse politieke groepen hadden elk weekend een tamelijk zware bergtocht op het programma staan. Het was de bedoeling om activisten geestelijk en lichamelijk te trainen. De tocht duurde meestal twaalf uur lang, van zes uur in de ochtend tot zes uur 's avonds. Gedurende de hele tocht moest iedereen zware rugzakken dragen, en niemand mocht klagen over pijn of dorst. Er mocht alleen tijdens de geplande pauzes gedronken worden. De activisten moesten zichzelf beheersen en in koude of hitte niet klagen maar gewoon

doorlopen. Het was essentieel dat iedereen het tempo van de groep bijhield en niet te snel of te langzaam liep. De bedoeling was de innerlijke kracht te vergroten maar ook de collectiviteit te respecteren. Eenmaal bij de top werden revolutionaire liederen gezongen en geoefend, na het eten was het dan weer tijd om terug te gaan. Aan het einde van de tocht werd de dag geëvalueerd. Tijdens die bijeenkomsten werden de mensen die te individueel of te zwak waren heftig onder vuur genomen. De meeste vrouwen vertelden mij dat ze erg bang waren voor deze vergaderingen. Ze waren bang voor de kritiek door de groep, omdat ze ten eerste hun gezicht zouden verliezen. Ten tweede waren ze bang dat de kritiek van de rest van de groep op hen hun zelfbeeld als een toekomstige revolutionair zou beschadigen. De leuze van die tijd was zelfbeheersing, zowel geestelijk als lichamelijk. De vertaling hiervan tijdens de bergtocht was: gewoon doorgaan, zonder te klagen.

Tijdens de analyse van de verhalen van deze vrouwen in Nederland moest ik sterk terugdenken aan deze ervaring. Ik had het gevoel dat het leven voor deze vrouwen te vergelijken was met deze bergtochten. Ze moesten gewoon doorgaan, ze mochten niet klagen maar moesten proberen de top te bereiken. Alleen de top hier in het leven was iets anders. Hier verschoof de top zich steeds, daarom gingen ze ook gewoon door en er kwam geen einde aan. Toch leek op het eerste gezicht dat deze vrouwen daar geen moeite mee hadden. Tijdens het vertellen van hun leven in Nederland was hun verhaal vol passie en kracht. Dankzij de tijd die ik nam om met ze te praten en de daaruit resulterende lengte van de verhalen kon ik twee niveaus onderscheiden in de verhalen van deze vrouwen. Het eerste niveau was het expressieve niveau waarop de vrouwen zelf over hun ervaringen vertellen. Hun passie en spraakzaamheid over hun leven in Nederland was te vergelijken met hoe ze over hun ervaringen in Iran tot 1981 vertelden, toen er nog sprake was van relatieve politieke vrijheid.

Toch was er ook sprake van een andere niveau binnen de verhalen, wat ik het latente niveau noem. Binnen dit niveau schoten woorden tekort om hun ervaring te beschrijven. De interviews in Nederland waren ook vol van deze momenten van stilte en onzekerheid. Het was juist de aandacht voor dit latente niveau binnen de verhalen die mij de deur opende een stap verder te gaan met de analyse dan alleen genoeg te nemen met de expressieve kant van de verhalen. Bij de interviews is een onderzoeker meestal op zoek naar wat er gezegd wordt, niet waarover gezwegen wordt. Toch heeft de ruimte binnen levensverhalen als methode mij de mogelijkheid geboden om ook aandacht te besteden aan de stiltes.

Wat te doen met de stiltes?

Tijdens de interviews stelde ik over vijf periodes in het leven van de vrouwen vragen. Ik begon met hun kindertijd en de verhouding tot de familie. Daarna ging het erover wanneer deze vrouwen met hun politiek activisme waren begonnen. Dan kwam hun ervaring van de revolutie of 'de lente van vrijheid' toen deze vrouwen voltiids politiek activisten werden. In de vierde plaats kwamen de jaren van onderdrukking of 'de donkere periode', toen deze vrouwen vanwege hun politieke verleden vervolgd werden en in onzekerheid en angst leefden. Ten slotte vroeg ik hen over het leven in ballingschap.

Het opvallendste verschil binnen de meeste verhalen in beide landen was het verschil tussen de verhalen over de 'lente van vrijheid' en 'de donkere periode'. Wanneer het verhaal ging over de jaren van de politieke vrijheid in Iran waren de vrouwen vol energie en passie aan het praten. Zij vertelden mij wat het betekende voor hen om opeens de gelegenheid te hebben om met politiek mee te doen. Velen noemden dat de periode van het paradijs. De straten van Iran waren na een lange tijd het toneel van open politieke discussies. Alle boeken die verboden waren kwamen op de markt. Revolutionaire muziek was van alle kanten te horen. De universiteiten werden centra voor politieke discussies en lezingen van vooraanstaande politici en theoretici. In de verhalen werden de herinneringen van deze tijd met kracht en vreugde naar voren gehaald. In schril contrast daarmee stonden de verhalen van de 'donkere periode'. De herinneringen aan deze periode werden verteld met trillende stemmen en tranen in de ogen. In sommige gevallen, bijvoorbeeld wanneer iemand een dierbare in deze periode verloren had, begon die persoon te huilen of was er stilte. Ik stopte met het interview en soms ging ik meehuilen omdat ik meteen aan mijn eigen dierbaren moest denken die ik in die periode verloor. De momenten van pijn en onzekerheid overheersten de stemming over deze periode.

Op het eerste gezicht waren de verhalen van de vrouwen over hun leven in Nederland te vergelijken met de verhalen van de tijd van de revolutie. Het feit dat zij in Nederland de kans hadden gehad om een nieuw begin te maken kleurde hun verhalen met passie en energie. Toch waren er ook elementen van de jaren van onderdrukking aanwezig in wat ze vertelden over hun leven in ballingschap. Momenten van stilte vielen en tranen in de ogen werden opeens zichtbaar. Dat was het geval wanneer ik ze vroeg over hun toekomst. Deze vrouwen konden geen antwoord hierop geven. De meesten zeiden dat ze niet aan de toekomst dachten en dat ze per dag leefden. Een zei dat ze liever dood

wilde zijn voordat ze oud was omdat ze zich niet wilde voorstellen hoe haar leven hier eruit zou zien.

Na de momenten van stilte begonnen de vrouwen te vertellen wanneer ik ze de vraag stelde: waar is je thuis? Sommigen verwezen direct naar het feit dat ze tussen Nederland en Iran zitten en ze niet weten waar ze in de toekomst zullen zijn. Voor hen is thuis Iran maar ze weten ook dat ze geen toekomst in Iran kunnen verwachten. Ze zijn reëel genoeg om onder ogen te zien dat zowel Iran als zichzelf door de jaren in ballingschap zeer zijn veranderd. Zij voelen zich verscheurd tussen hier en daar. Hier waar ze wonen horen ze niet thuis, daar waar ze hopen thuis te horen is er geen plek meer voor ze. Dit gespleten gevoel en het feit dat ze zich hier niet thuis voelen draagt ertoe bij dat ze niet zeker zijn van hun bestaan. Deze onzekerheid in het heden maakt hun toekomst ook onzeker en onveilig. De eerste reactie op de vraag naar de toekomst was dus bij de meesten stilte. Ze zeiden een tijd niets, sommigen begonnen te huilen. Pas later in het verhaal gingen ze de link leggen tussen deze reactie op de toekomst en hun gevoel van ontworteling. Een van hen zei: ‘wat moet ik in de toekomst? Ik hoor nooit hierbij en in Iran heb ik ook geen plek meer. Ik hoor nergens bij.’ Trillende en koude handen, huilende ogen en stilte namen snel de plaats in van de momenten vol passie wanneer deze vrouwen over hun verworvenheden in Nederland aan het vertellen waren. Het was alsof zij de top van de berg hadden bereikt om te zien dat de top niets voorstelt. Zij zijn boven maar er is geen weg verder en geen weg terug.

De momenten van stilte gaven mij achteraf de mogelijkheid een latente laag binnen deze verhalen te ontdekken. Deze vrouwen waren ondanks hun successen in het nieuwe land op een dieper (in de zin van niet-expressief) niveau bang en onzeker. Als je naar hun activiteiten luistert kan je niets anders denken dan dat zij gelukkig zijn. Maar als ik de vraag stel naar de toekomst en naar waar hun thuis is, komt een andere laag naar voren, een diepe onzekerheid en ongemak. De stiltes waren te vergelijken met wat er gebeurde als we spraken over de onderdrukking in Iran. Toen waren zij onzeker en angstig en zo zijn deze gevoelens van nu ook. Alleen nu waren de momenten van stilte nodig om die overeenkomst te ontdekken.

Toch is er een duidelijk verschil tussen de momenten van stilte wanneer ik ze vraag naar de toekomst en wanneer het verhaal ging over de donkere periode in Iran. Tijdens de verhalen over de donkere periode waren de vrouwen aan het praten en vertelden ze over wat ze allemaal meegemaakt hadden. Stilte kwam omdat ze te emotioneel waren om te praten en omdat ze niet wisten hoe ze zoveel ellende onder woorden konden brengen. Het waren momenten van stilte omdat het ging over het *onbeschrijflijke*. Bij de momenten van stilte over

hun leven in Nederland ging het vooral om een stilte van het *onbegrijpelijke*. De stilte kwam in dit deel niet als gevolg van verschrikkelijke verhalen die verteld werden. Het omgekeerde was het geval. De stilte kwam meteen nadat ik de vraag stelde: wat denk je over de toekomst? Nadat deze vrouwen met volle kracht over hun verworvenheden in Nederland hadden verteld, waren ze geschrokken door deze vraag omdat ze er geen vanzelfsprekend antwoord op konden geven. Ze werden er letterlijk en figuurlijk stil van. Een logisch antwoord op deze vraag zou kunnen zijn: dat ze een positieve toekomst voor zich zagen omdat hun levensverhaal tot nu toe in Nederland er een was van succes. Maar het onvoorspelbare was dat deze vrouwen werden verrast door deze vraag naar de toekomst en ik was verast door hun reactie hierop. Eerst was er een moment van stilte en minuten later kwam bij sommigen pas een antwoord op deze vraag dat dan het verband legde met ontworteling in Nederland.

Deze momenten van stilte in het laatste deel van hun verhaal waren essentieel om een diepere laag in de verhalen over Nederland te ontdekken. Met dieper bedoel ik hier niet de echte waarheid maar meer een deel van de identiteit dat niet altijd even zichtbaar is en onder woorden gebracht kan worden. Het expressieve niveau is net zo waar als het latente niveau. Waar het hier over gaat is verschillende lagen of kanten van waarheid. Er zijn momenten in het leven waarop iemand een onbekende of soms onbereikbare kant van zichzelf ontdekt. Op het expressieve niveau, wanneer deze vrouwen aan het vertellen zijn, wordt deze diepere en onbereikbare laag niet direct zichtbaar. Daarom heeft een methode zoals *survey* of gestructureerde interviews niet de mogelijkheid om deze minder zichtbare laag van het verhaal zichtbaar te maken. Bij deze methodes wordt vooral gelet op wat er gezegd of geschreven wordt door de respondenten. Maar levensverhalen als methode biedt de ruimte voor het onvertelde, onbeschrijfbaar en onbegrijpelijke. De mogelijkheid tot een langdurige gesprek over het leven in een chronologische volgorde creëert een ruimte waarin de momenten van stilte en emotionele uitingen zichtbaar worden.

Door de vrouwen van mijn onderzoek maar ook mijzelf de tijd te geven om wat dieper in een levensverhaal te duiken, wordt duidelijk dat de vrouwen die op het eerste gezicht zeer actief en succesvol blijken te zijn, op een diepere laag zeer onzeker en bang zijn. Het waren deze momenten van stiltes die mij de gelegenheid gaven om hun verhalen in een bredere context te zetten. Waarom zijn deze vrouwen zo bang voor de toekomst? Sommigen gaven het zelf aan: dat ze niet weten waar ze dan terecht zullen komen. Dan werd het duidelijk dat hun onzekere gevoel veroorzaakt wordt door hun gevoel van ontworteling in Nederland. Maar het gaat ook verder dan dat. Hun gevoel van onzekerheid en

ontworteling in Nederland maakt dat een oude wond weer gaat bloeden. Hun gevoel van ontworteling in Nederland herinnert ze eraan dat ze in hun eigen land ook ontworteld zijn geraakt. Het samengaan van ontworteling, onzekerheid en angst van de jaren van onderdrukking in Iran maakt hun gevoel van ontworteling in Nederland nog zwaarder. Maar deze diepe laag in hun levensverhaal werd pas zichtbaar wanneer ze door de vraag naar de toekomst, opeens van een actieve verteller tot stilte werden gedwongen.

De verhalen van de vrouwen in de vs waren soms ook emotioneel. Vooral wanneer het ging over de periode van onderdrukking in Iran. Ironisch genoeg waren deze vrouwen in Los Angeles juist op het expressieve niveau kritisch over de Amerikaanse samenleving. Ze zeiden dat Amerika een *survival*-gemeenschap is waar ze heel hard moeten werken om hun toekomst veilig te stellen. Maar ze voelden zich thuis in Amerika en ze zeiden zelfs dat Amerika voor hen een meerwaarde heeft. In het nieuwe land hebben ze de mogelijkheid gehad om zich te ontplooien die ze in Iran niet hadden. Tegelijkertijd hebben ze de mogelijkheid om van de Iraanse cultuur die in Amerika aanwezig is te genieten. Ze hebben in Amerika twee bronnen om uit te putten, een Amerikaanse en een Iraanse. Ze hebben de mogelijkheid om zich in beide een plaats te geven en wanneer de ene beperkend wordt kunnen ze er afstand van nemen omdat er een alternatief aanwezig is. In Iran hadden ze deze mogelijkheid niet en daarom kiezen ze voor Amerika als het land waar ze zich thuis voelen. Ze noemen zich ook Iraans-Amerikaans. Voor deze vrouwen is er geen diep gevoel van onzekerheid over hun toekomst, ze hebben het volste vertrouwen erin dat wanneer ze in zo'n korte tijd zoveel bereikt hebben in Amerika, ze in de jaren die komen nog meer zullen bereiken. Dit thuisgevoel in Amerika maakt het mogelijk dat de sporen van onzekerheid en angst van de jaren van onderdrukking in Iran niet een deel van hun verhaal was bij het spreken over hun leven in Amerika.

Juist de momenten van stilte en andere emotionele uitingen die alleen via het vertellen van levensverhalen te achterhalen zijn hebben mij geholpen om te concluderen dat het thuisgevoel essentieel is voor mensen om een veilig leven en een zekere toekomst op te bouwen. De mate van integratie en sociale participatie in het nieuwe land zijn uiteraard van belang. Een relatief zeker bestaan is alleen mogelijk wanneer men zich ergens thuisvoelt en het gevoel krijgt dat haar bijdrage in een samenleving ook werkelijk bijdraagt tot het bouwen van een relatief veilige toekomst. Dat was niet het geval bij de vrouwen die in Nederland wonen maar wel bij de vrouwen in Los Angeles.

Literatuurlijst

- Anderson, Kathryn & Dana C. Jack (1991) 'Learning to listen: interview techniques and analyses', in Sh. Berger Gluck & D. Patai (eds.), *Women's Words. The Feminist Practice of Oral History*, pp. 11-27, London (Etc.): Routledge.
- Ardener, Edwin (1975) 'Belief and the problem of women', in S. Ardener (ed.), *Perceiving Women*, London (Etc.): J.M. Dent, pp. 1-19.
- Corradi, Consuelo (1991) 'Text, context and individual meaning: rethinking life stories in a hermeneutic framework', *Discourse and Society*, 2 (1): 105-117.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram (1995) 'The problem with identity: biography as solution to some (post) modernist dilemmas', *Comenius*, 3: 250-266.
- Ghorashi, H. (1997) 'Iraanse stemmen: antropologie in ballingschap', *Lover (Tijdschrift over feminisme, cultuur en wetenschap)*, 24 (1): 16-22.
- Ghorashi, H. (1999) 'Verhalen als spiegels: Iraanse vrouwelijke balling onderzoekt lotgenoten', *Tijdschrift voor Genderstudies*, themanummer: Feministische Antropologie, kennis en representatie, 2 (1): 45-54.
- Ghorashi, H. (2002) (forthcoming) *Ways to Survive, Battles to Win. Iranian women Exiles in the Netherlands and the US*, New York: Nova Science Publishers.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity Press.
- Ochberg, Richard L. (1994) 'Life stories and storied lives', in A. Lieblich & R. Josselson (eds.), *Exploring Identity and Gender. The Narrative Study of Lives*, pp. 113-145, Thousand Oaks (Etc.): Sage Publications.